

PERE COLL I RIGAU (1853-1918)

Vida d'un torroellenc audaç

Disperses enmig del nostre paisatge que planeja envers la mar propera en una varietat colorística subjugant blaus, verds, ocre, sienes-, les típiques masies amb torres de defensa evocuen èpoques històriques tràgiques, quan la pirateria assolava el llarg de les nostres costes deixant al seu pas un rastre de sang, crueltats i espoliacions. Aquestes masies, de gran valor arqueològic, són ben visibles a l'esguard del vianant per la seva situació a camp obert; però una d'elles, possiblement la més destacada pel seu passat històric, resta amagada en el cim de la muntanya a redós dels promontoris de Roca Maura i Torre Moratxa, vigilants petrins arran del mar. És la Torre Ponsa.

La història d'aquesta masia es distingeix per l'existència de documents que ens descriuen les seves vicissituds en el transcurs del temps. El seu nom prové de la noble nissaga dels Pons que en el segle XV tenien la responsabilitat i distinció de tenir cura del patrimoni reial existent en el terme de Torroella, junt amb la concessió de l'ús de les aigües del riu Ter per moure els molins que els pertanyien. En el clos de l'església Parroquial, darrera el presbiteri, es troba la sepultura de la família Pons amb el seu característic escut heràldic —dos paons enfrontats— sense cap mena d'inscripció, en la llosa de pedra que la cobreix.

La filla primogènita de la casa Pons va enllaçar per matrimoni amb la noble família de Sarriera, avantpassats dels que foren posteriorment comtes de Solterra que disposaven del magnífic palau situat al carrer de l'Església. Probablement, una altra filla dels Pons va unir-se amb un baró de la família Vilarig i de Biure, els quals esdevingueren així propietaris, entre altres béns, de la Torre Ponsa.

L'any 1628, la Reial Audiència del Principat de Catalunya, dictava una sentència contra el senyor Bonaventura de La Nuça, domiciliat a Girona, i el senyor Miquel d'Oms, resident a Girona, com a posseïdors dels béns que havien estat de Francesc de Vilarig i de Biure, que els imposava el pagament als senyors Pere Baguer i Josep Ramon, ambdós domiciliats a Barcelona, de 225 lliures i 405 lliures, respectivament. Transcorregut el termini assenyalat i al no complir-se el pagament, es va donar ordre de procedir a la subhasta de la Torre Ponsa. La Universitat de la vila de Torroella, representada per tres cònsols, va concórrer a la subhasta i els fou concedida la propietat de la finca pel preu de tres-cents vint lliures segons escriptura datada el 6 d'abril de 1629. Torroella adquiria així la propietat de la Torre Ponsa, amb les seves terres i possessions, però inesperadament per un temps molt limitat de sols vint-i-cinc anys, per unes circumstàncies de gravetat considerable que afectaren la vila. Es tractava d'una causa de caràcter polític que es ventilava, per decisió de la Cúria Règia del Principat de Catalunya a instància del Capità General, contra la Universitat de Torroella, la qual fou condemnada a pagar la considerable quantitat de quatre mil doblons d'or. No es coneixen, fins al present, els motius d'aquesta gravíssima sentència contra la vila de Torroella que, per poder fer front al pagament de l'esmentada quantitat es va veure obligada a vendre totes les seves propietats, entre les quals la Torre Ponsa i la finca «La Devesa», fins i tot dos «báculos» (bastons honorífics?) del Batlle (1).

A l'arxiu municipal de la vila es conserva el document manuscrit sobre pergamí de l'acte de venda de la Torre Ponsa a l'honorable Antoni Perramón i Colomer, de Ventalló,

(1) P. Negre i Pastell. «La Torre Ponsa. Notes per a la seva història» **Llibre de Festa Major**. Any 1972.

per la quantitat de tres-cents doblons i mig d'or. L'escriptura realitzada a Girona porta la data del dia 30 d'abril de 1654. La venda fou feta a carta de gràcia, o sigui, amb el dret de redimir per part del venedor, per un termini de quinze anys.

La història es distingeix pels seus apassionants enigmes, per la transmutació que a voltes experimenta.

Després d'aquesta condemna contra Torroella, passat un llarg lapse de temps, ens trobem amb el cas insòlit que la vida ha recobrat els seus antics drets de propietat de la Torre Ponsa i de «La Devesa», segons consta en un document històric municipal inèdit del qual transcrivim literalment la part inicial: «Principado de Cataluña. Vila de Torroella de Montgrí. Año 1766. Reglamento de los Cargos y Gastos que deben satisfacer del Caudal de Propios y Arvitrios de la Vila de Torroella de Montgrí. Los Propios de la Referida Vila de Torroella de Montgrí según Resulta de Relación Jurada dada del Baile y Regidores de su Ayuntamiento con fecha de veinte y cuatro de febrero de Mil Setecientos setenta y quatro, y otras noticias que se han tomadas Consisten, en los granos de las heredades de las Devesas, de la Torre Ponsa, Ras de S^a Ana, en la Barca del Rio Ter, en Diferentes Censos que pagan por el establecimiento de tierras para Vinyas, y en el Derechos de pesqueras, de Apacentar Ganado, y al producto anual de otros efectos etc.» (sic).

Resulta interessant conèixer, per mitjà d'aquesta relació, els diversos béns que pertanyien a Torroella durant l'última meitat del segle XVIII. El detall que preval, seguint la pauta d'aquest estudi, és que la Torre Ponsa retorna a la seva antiga condició de finca de propietat municipal. Aquesta contingència, suscita els següents interrogants: Com va poder Torroella recobrar la Torre Ponsa i «La Devesa»? I una altra incògnita, veritablement intrigant: Quin motiu poderós impulsava els Ajuntaments a disposar d'aquesta finca? Confiem que potser una investigació realitzada més a fons podrà aclarir-nos, algun dia, la realitat d'aquestes qüestions.

Com un testimoni fidel de l'estima que els nostres avantpassats varen tenir per la Torre Ponsa, en l'actualitat es pot encara contemplar, lloablement, la torre, característic emblema de Torroella.

Hem destacat a l'inici d'aquest escrit l'emplaçament de la Torre Ponsa com un aspecte excepcional de les seves condicions. Es troba en el cim de la Muntanya Gran, on aquesta arriba enfront del mar, i l'accés resulta, per tant, accidentat ja que el camí ha de vèncer el considerable desnivell del terreny. Des de la masia, cara a llevant, es contempla una panoràmica incomparable, una de les més belles de la costa. La mirada resta subjugada per la magnitud del mar que es confon amb el cel a l'horitzó llunyà, i les illes Medes semblen gegants petris de lleus tons groguencs, malves, rosats, que reposen estàtics damunt un llit immens d'aigües blavoses.

En accentuat contrast, els terrenys que des de la masia s'estenen vers ponent i tramuntana, són una planúria inhòspita, dura, erma, amb les característiques pròpies de les muntanyes calcàries que és la condició geològica del massís del Montgrí. Les terres favorables per al cultiu són escasses, però la base sòlida del rendiment de la finca ha descansat sempre en la producció ramadera: abundants ramats d'ovelles, la vacada, i en el passat, quan el cavall era bàsic per a la feina i el transport, l'eguassada que podia escampar-se per la muntanya lliu rement en un estat mig salvatge i produïa exemplars de grans qualitats físiques, animals valents, musculats, de forta petjada, aptes per als treballs de més duresa.

El dret de propietat de la Torre Ponsa mantingut per l'Ajuntament de Torroella durant llarg temps, va finalitzar l'any 1856 amb la venda efectuada a favor del senyor Agustí Robert i Gorgoll.

La finca inicia un nou procés històric igualment interessant seguint la tònica del seu passat, del qual haurem de fer esment amb un incís que dona testimoni d'una altra singular contingència, de caràcter excepcional, relacionada amb aquesta finca.

A conseqüència de les condicions pròpies dels terrenys cretacs del Montgrí, que en aquell sector de la muntanya formen una vasta planúria, de lleus ondulacions, l'emplaçament de la Torre Ponsa fou considerat un lloc idoni per a l'exercici de maniobres militars que realitza ven les guarnicions situades a Girona, en especial l'arma d'artilleria.

L'assidutad d'aquestes maniobres es mantingué des del segle passat fins als anys vint de l'actual. L'arribada a Torroella per la carretera de Sant Jordi del regiment d'artille-

PERE COLL I RIGAU 1853-1918

ria, que llavors encara utilitzava la tracció animal, amb tota la impedimenta corresponent: tropes, cavalls, canons, carros, munició, intendència, etc., era un esdeveniment que despertava la més gran expectació popular, amb preferència de la mainada que vivia llavors l'època esplendorosa dels soldats de plom com a joguina predilecta. La vida apagada, somorta, summament rural, que portava la vila, es veia completament trasbalsada per aquella invasió d'elements bèl·lics que dominaven absolutament l'ambient durant el transcurs de la seva estada. La vila era el quarter general; els soldats establien el seu allotjament en edificis de gran cabuda, com magatzems degudament adaptats i, sobre-tot, a l'antiga i abandonada església del convent dels Agustins que quedava coberta de llits de campanya. Els vibrants tocs de corneta trencaven el silenci habitual; l'olor penetrant del ranxo s'acusava en les hores pròpies del refrigeri; el color caqui dels uniformes es feia dominant arreu.

L'oficialitat i els militars de superior graduació, eren distribuïts individualment per pernoctar en escollides cases particulars vilatanes, on ocupaven la cambra selecta que hom reservava per a l'hoste distingit o el familiar forà que durant l'any venia de visita. Amb la finalitat de fer més fàcil la distribució, va adoptarse el detall de pintar al frontal de la porta d'entrada d'aquestes cases la graduació del militar que els corresponia, així s'hi llegia: «Jefe», «Oficial», «Subalterno», noms que encara avui, tot i el temps transcorregut, és visible en algunes cases (2).

Les peces d'artilleria, unides als armons, tirades per troncs de sis cavalls, eren portades a la Torre Ponsa pujant amb grans dificultats el sobtat pendent del vell camí que hi mena; quedaven emplaçades en el planell de la muntanya més enllà de la masia, apuntant vers el nord i arrencades degudament. La meua coneixença de la Torre Ponsa va precisament associada amb les maniobres militars de l'artilleria les quals vaig presenciar en la infantesa. Recordo l'efecte impressionant dels dispars successius dels canons, la potència de les detonacions, els raigs de foc i la intensa fumera que acompanyava l'acció dels projectils dirigits envers objectius invisibles situats al fons llunyà de la muntanya. Aquest insòlit espectacle de caràcter militar, emmarcat per l'escenari obert i lluminós del paratge on s'assenta la Torre Ponsa, resultava verament inimaginable.

Finalitzat el resum històric sobre aquesta finca d'un valor tan torroellenc, obrim la narració de l'època contemporània a partir de mitjans del segle passat quan fou adquirida pel senyor Agustí Robert i Gorgoll. Llavors, n'eren masovers el matrimoni constituït per Martí Coll i Caterina Rigau, ell natural de Bellcaire i l'esposa de la nostra vila. Segons consta a l'arxiu de baptismes de l'església parroquial de Torroella, un dels seus fills fou inscrit amb el text que segueix: «6 de Marzo de 1853. Pedro Coll Rigau. Jaime Homs, vicario del Estartit ha bautizado a Pedro, Juan, Martín, nacido el día anterior, hijo de Martín y Catalina, naturales de Bellcaire, habiendo sido padrinos del recién bautizado, Rafael Coll i Maria Massaguer». El naixement de Pere Coll i Rigau a la Torre Ponsa va tenir lloc, doncs, el dia 5 de Març de 1853. Amb ben pocs anys de diferència, el propietari de la finca fou pare també d'un noi nascut l'any 1851 de nom Robert Robert i Surís. Potser l'atzar va fer que en llur infantesa, els dos minyons es coneguessin i probablement compartissin els seus jocs pels voltants de la masia.

Pere Coll va realitzar únicament estudis primaris, demostrant una intel·ligència des-perta i un gran afany de superació. Hom constata a l'observar la seva escriptura d'acurada cal·ligrafia, el signe evident d'una persona il·lustrada. Era lògic que, amb aquestes qualitats, entrés a treballar al despatx del Sr. Bataller, notari de Torroella, i que aquest al copsar les condicions del seu ajudant li oferís la seva ajuda econòmica per realitzar estudis més elevats. Agrant l'ofrena tan altruista del notari, Pere Coll hi va renunciar manifestant que el seu propòsit era obrir-se camí en la vida amb el seu propi esforç, sense acceptar ajudes i favoritismes. Aquesta actitud, en un noi jove, era la definició d'un caràcter ferm i decidit, segur de les seves possibilitats personals. Aviat, la feina quieta i metòdica d'escriure de notaria no satisfà els seus desitjos i amb l'afany de trobar uns altres mitjans de vida superiors, resol emprendre viatge a Barcelona, ciutat que experi-

(2) A la casa del carrer de l'Església, nº 22, hi diu: «Subalterno». I a la casa del carrer del Dolors, nº 50 hi consta: «Capitán».

menta, un procés expansiu rellevant. Després d'un temps a Barcelona, el seu esperit inquiet el mena vers l'obtenció d'horitzons més amplis i adopta una decisió de gran transcendència: emigrar a Amèrica. En aquell temps eren molts els joves de casa nostra que optaven per fer aquest camí; el convenciment que les terres del nou món reunien condicions excepcionals per fer fortuna fàcilment, era general. Una anècdota molt típica i significativa relacionada amb aquell ambient, explica que a l'arribar un vaixell a Amèrica, desembarca un emigrant tot decidit amb el maletí al mà. Al posar els peus a terra, observa que al seu davant mateix una peça metàl·lica, petita, rodona, llença reflexos de llum sota l'acció dels raigs del sol. És un *peso*, la moneda del país. L'emigrant se la mira amb aire desdenyós i amb la més gran indiferència li clava puntada de peu i la fa rodolar fins a fer-la desaparèixer. L'anècdota, admetent fins i tot que pugui ser fictícia, té un significat realista ben clar; descriu la reacció d'un home plenament convençut que acaba d'arribar al país de l'abundància i que no val la pena d'ajupir-se a terra per collir un *peso* quan podrà aconseguir-ne amb facilitat els que vulgui, fins a satisfer degudament tots els seus desitjos.

Pere Coll desembarca a l'Havana l'any 1867, a l'edat juvenívola de catorze anys. Es troba sol, sense coneixences, en un ambient estrany, exòtic. Amb gran decisió busca treball i durant un temps actua en diferents ocupacions sense que cap no el complagui. Decideix, finalment, emancipar-se, i modestament, es posa a vendre pels carrers de la ciutat objectes domèstics de poc valor, entre els quals hi havia llumins. Pregona la venda amb el crit de: «Compteu, trieu i remeneu!», frase de propaganda que es farà molt popular i que queda associada al seu historial. Aconsegueix reunir algun diner i resol instal·lar una fàbrica de llumins, la qual serà la base inicial de la seva fortuna. Un atzar venturós ha fet possible la coneixença d'un cartell de propaganda de la indústria de llumins que tenia a Cuba en Pere Coll, reproduït en aquestes pàgines, document gràfic de gran valor que descriurem per la varietat de detalls que conté, per la seva típica i graciosa estampa i per una redacció veritablement excepcional.

El cartell està realitzat a tot color i, afortunadament, el pas dels anys no hi ha produït desperfectes greus. A l'esquerra, dins un marc ovalat, hi figura el retrat d'en Pere Coll, un rostre de nobles faccions baronívols. A sota, en una orla blau clar, es llegeix: «PERICO COLL - Destructor del Monopolio Fosforero». A la dreta del cartell, una senyora opulent es troba asseguda sobre una capsa de llumins; va vestida amb un vistós vestit vermell amb puntes blanques i sosté amb la mà un llumí monumental, talment una torxa, i a l'entorn de la flama hi ha la frase: «Conteu, Trieu i Remeneu». La capsa de llumins, seient de la dama, és tot un poema; hi figura el dibuix d'un castell, dessota del qual hi ha el lema: «LO CASTELL DE MONTGR. BALUARTE DE LA VERDAD», i als costats: «Son los de la abundancia». En la part superior del cartell, a l'interior d'una orla vermellenca, ondulada, hi ha la inscripció: «Pidan los fósforos de REMENEU». Com a rúbrica d'aquest pompós i original artell, als peus de la dama, es pot llegir un pintoresc vers:

«Mis cerillas dan más luz
Que da la antorcha Astrea,
Pueblo, si lo quieres ver,
CUENTA, ESCOJE Y REMENA».

Amb l'anàlisi dels variats detalls del cartell, queda fidelment descrit el caràcter, el geni i el sentiment d'aquell torroellenc singular que fou en Pere Coll i Rigau.

Durant el transcurs dels anys passats a l'Havana, Pere Coll va contraure matrimoni amb la gironina Eugènia Llach, coneguda en algun dels seus esporàdics viatges al nostre país, esdevé pare de dos nois, Pere i Florenci, i aconsegueix reunir una fortuna important. Tots aquests factors, el fan decidir a retornar als seus orígens, a la vila de Torroella, que el trasbals de la seva vida inquieta no havia aconseguit fer-li oblidar com ho pregona la marca estampada en les capses dels llumins que fabrica a Cuba: «Lo Castell de Montgrí. Baluarte de la verdad». El seu retorn no significa que el seu anhel sigui entregarse al descans, a la inactivitat. Ben al contrari. Es troba en edat madura, amb l'experiència i el coneixement d'un veritable home d'empresa, i té un ferm desig de realitzar activitats en l'àmbit del terror natal. A l'arribar a Torroella, probablement l'any 1893, adquireix, per a residència particular, el casal que havia pertanyut al famós guitarrista torroellenc Costa i Hugas —on avui hi ha l'edifici modern de «La Caixa»— i a la vegada totes les velles cases

Gravat de la pàgina anterior.

Pintoresc cartell de propaganda dels llumins que fabricava a Cuba el torroellenc Pere Coll i Rigau.

La descripció dels seus interessants detalls figura en el text d'aquest estudi.

Reproducció fotogràfica: J. Casadellà.

agrupades dins el quadril·later urbà voltat pels carrers de Sant Agustí, Porta Nova, Dolors i la placeta del mateix nom, amb l'exclusió de la casa del prestigiós músic Vallespí. Les enderroca i construeix en el solar un gran edifici destinat a cafè i sala d'espectacles amb el nom de Teatre Coll.

Aquest local va adquirir dins l'àmbit vilatà un relleu considerable; el seu historial és un testimoni fidedigne de les vicissituds col·lectives torroellenques viscudes en el transcurs de l'època contemporània, que ja vàrem descriure al produir-se la seva desaparició (3).

Al retornar el senyor Pere Coll i Rigau de Cuba, Torroella es trobava dominada políticament pel senyor Robert i Surís, fill de l'antic amo de la Torre Ponsa del qual fou hereter, personalitat d'assenyalat relleu, financer d'empreses bancàries i navilierers i, juntament, d'una categoria política destacada per l'obtenció del càrrec de diputat a Corts pel districte electoral de Torroella de Montgrí en successives legislatures corresponents als anys 1891, 1901, 1903, 1905 i 1907, militant en el partit conservador de Cánovas del Castillo i, posteriorment, de Silvela i Maura. Aquests valors el feren ingressar al rang de la noblesa amb el nomenament pontifici de marquès de Robert, comte de Serra i Sant Iscle, atorgat per la Reina Regent Maria Cristina, i finalment, per designació del Rei Alfons XIII, comte de Torroella de Montgrí i Gran d'Espanya. La seva residència a la vila fou el magnífic palau que havia pertanyut als comtes de Solterra, que havia adquirit i restaurat encertadament sota la direcció de l'arquitecte barceloní Martorell, i que convertí en un autèntic museu amb mobiliari i obres d'art valuoses. La seva residència efectiva era, però, a Barcelona —amb la finalitat de dirigir eficaçment les activitats empresarials i financeres— encara que les seves estades a Torroella esdevenien assídues amb el desig de mantenir una accentuada vinculació amb l'ambient vilatà i el necessari contacte amb els seus partidaris. Com a propietari de finques i terres agrícoles entre elles la històrica Torre Ponsa, per la qual sentia gran estima donava ocupació laboral a bon nombre de camperols. En aquella època, la vila no disposava de subministrament d'aigua corrent. A l'habitar el palau dels antics comtes de Colterra, va procedir a la captació apropiada per a l'ús propi, disposant, simultàniament, la construcció de fonts públiques de lliure accés per a tothom; una d'elles, amb un ornamental obelisc de pedra del Montgrí, a l'inici del passeig de l'Església, i l'altra, adossada a la paret de migdia de l'Hospital, fonts que són encara avui visibles en la seva estructura originària. L'obra més important per als interessos de Torroella, va aconseguir-la per mitjà de les constants gestions com a diputat del districte realitzades en els organismes pertinents del govern de l'Estat; es tracta de la construcció del pont sobre el Ter inaugurat l'any 1899, extraordinària millora que va representar la indispensable comunicació de la vila envers el sud i el fàcil accés a les terres agrícoles situades al llarg de la riba dreta del riu. En concret, els aspectes descrits feien que el marquès de Robert fos la màxima figura en la Torroella dels anys d'enllaç entre el segle passat i l'actual.

El retorn d'Amèrica del senyor Pere Coll ocorregut en aquell mateix període, amb una fortuna considerable, en la plenitud de l'edat i mantenint les característiques pròpies del seu caràcter resolutiu i emprenedor, obria camí a una situació incerta, imprevisible, sobre el curs de la vida col·lectiva de Torroella. L'atzar, fenomen inescrutable que comanda el curs dels esdeveniments, va fer que aquesta incògnita quedés aviat esvada. El fill de l'antic propietari de la Torre Ponsa i el fill del masover, varen establir de nou contacte personal, però ara, sense la ingenuïtat pròpia dels llunyans jocs de la infantesa, sinó amb una lluita oberta, un enfrontament accentuat de dos caràcters antagònics.

El motiu que va promoure el conflicte va ser un aspecte tributari que afectava Torroella des dels reculats temps de l'Edat Mitjana: la pervivència d'una servitud alodial que gravava les terres i cases de la vila establint l'obligació de pagar un llusme en totes les transaccions que es realitzaven.

La documentació històrica assenyalava que fou el Rei Pere III, el Cerimoniós, qui va vendre les servituds alodials i campals, així com la possessió de Torroella, al comte d'Empúries el dia 3 d'agost del 1364. Amb aquest acte, Torroella veia anul·lada la seva valuosa condició de vila reial aconseguida l'any 1272. No obstant, venturosament, el

(3) Pere Castells. «La petita història. El Teatre Coll». **Llibre de Festa Major**. Any 1973.

domini del comte d'Empúries durà poc temps —solament nou anys— a conseqüència, principalment, de les fortes pressions populars, decididament adverses a la nova dependència que es mostrava summament rigorosa en els tributs, pressions que aconseguiren del mateix Rei Pere III, el dia 18 de juny del 1373, l'execució del dret de recompra, pactat prèviament, recuperant tots els antics drets sobre la vila i el seu terme. Per aconseguir aquesta readquisició, els veïns varen aportar per recaptació voluntària 8.000 florins, suma considerable. El Rei Pere III, en prova de complaença per aquest signe tan fervent d'adhesió popular, va prometre de manera solemne en escriptura davant notari que ell i els seus successors en el Regne d'Aragó i Comtat de Catalunya, sempre més conservarien Torroella de Montgrí com a preat patrimoni de la Casa Reial.

Al cap de molt de temps, el dia 19 de març del 1702, el Rei d'Espanya Felip V, fent cas omís dels sagrats deures contrets pel Rei Pere III, va vendre de nou, a favor del comerciant de Girona Esteve Andreu, els drets reials sobre Torroella i el seu terme per poder fer front a les despeses de les guerres que mantenia. Per herència, aquests drets d'arrelament feudal, varen passar a la família dels comtes de Foixà, gent noble que en la seva època d'esplendor eren propietaris de la Vila de Torroella, en el lloc avui ocupat per la casa Mascort. La família Foixà va anar de capa caiguda, va perdre la seva ostentosa posició econòmica i social, va arribar a una definitiva decadència a finals del segle passat. Varen perdre els béns patrimonials i els fou embargat l'antic domini censal sobre Torroella i el seu terme, posats a subhasta i adquirits per diferents postors que els varen vendre al marquès de Robert.

Després d'aquest procés, es va produir la circumstància que el senyor Pere Coll va comprar a l'any 1894 dues finques rústiques situades dins el terme de Torroella. Com era de consuetud, al formalitzar l'escriptura li fou reclamat el pagament dels llusmes a la qual cosa es va negar rotundament al·legant que eren uns drets caducats. Aquesta negativa fou l'origen d'un plet considerable, de ressonància popular sense precedents, que va adquirir una expectació inusitada davant l'enfrontament de dues personalitats tan significatives, amb mitjans econòmics per poder fer front a l'eventualitat de dedicar-hi quantitats importants. Era, veritablement, un plet insòlit, que afectava tota la vila i que va exigir una actuació intensa dels respectius defensors. Es va examinar una quantitat innumerable de paper; s'investigaren a fons tota mena de documents històrics; l'arxiu municipal va ser remogut de dalt a baix; fins i tot es va recórrer a la inspecció de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. No n'hi havia per menys, el litigi tenia les seves arrels en els drets feudals de l'Edat Mitjana, amb més de cinc-cents anys a sobre.

La defensa del senyor Pere Coll va sostenir amb fermesa que els drets feudals es trobaven extingits per lleis contemporànies ben concretes corresponents als anys 1811, 1823 i 1837. El judici de primera instància en el jutjat de la Bisbal, va dictar sentència favorable a la tesi propugnada pel senyor Pere Coll; en canvi, posteriorment, en segona instància, l'Audiència de Barcelona va revocar el veredict i va donar com a guanyador el marquès de Robert. El prestigiós advocat Raimon d'Abadal, en nom del senyor Pere Coll, va interposar recurs de cassació davant el Tribunal Suprem de l'Estat. L'interès general per conèixer el desenllaç aconseguí el nivell més elevat; s'esperava la sentència definitiva amb ànim expectant. Llavors, abans que el Tribunal Suprem hagués donat la seva resolució, es produí un acte inesperat; el marquès de Robert va fer pública renúncia dels seus drets i per tant de cobrar els llusmes, fent donació dels mateixos a Torroella, la qual quedava absolutament lliure del gravamen que des de temps reculats l'afectava. Va realitzar un acte generós, important decisió que va ser acollida amb un sentiment unànim de complaença popular (4).

El senyor Pere Coll, evidentment, va ser l'element bàsic d'aquest fet amb la seva actitud obstinada, adversa a la vigència dels drets alodials, que propicià la desaparició d'aquesta rêmora arcaica de les servituds feudals.

Resolt aquest litigi, va congriar-se un altre enfrontament de conseqüències més accentuades. El 22 de setembre de 1894, el senyor Pere Coll va adquirir el mas Gelabert,

(4) Joan Radressa i Casanovas. «Nota històrica sobre el cens que gravava la vila i terme de Torroella». **Llibre de Festa Major**. Any 1978.

Els senyors Pere Coll i Eugènia Llach, en els primers temps del seu matrimoni, retratats a l'Havana on residien el segle passat.

situat en el terme de Pals. Aquesta finca és extensa, però les seves terres, en aquella època, no eren d'una qualitat agrícola acceptable perquè eren molt salinitoses. Fins i tot, n'hi havia de classificades com a closes i aiguamolls, per tant, plenament improductives. El nou propietari, induït per les seves idees modernes en agricultura, va resoldre solucionar els inconvenients exposats realitzant una intensa i costosa obra de millorament de les terres, rebaixant-les i procedint a dipositar-hi a sobre una capa de sorra, empresa que va obligar a contractar molts treballadors de tota la comarca amb la lògica repercussió d'augment en els preus dels jornals, cosa que va contrariar els antics terratinents.

Les terres classificades com a closes i aiguamolls, en els segles passats, formaven una franja d'una amplada d'aproximadament quatre quilòmetres al llarg de la costa a cada costat del Ter i es trobaven en un estat d'abandó absolut perquè eren improductives, amb aigües embassades, convertides en ferment idoni per a la propagació de les larves dels mosquits anòfels causants de malalties greus com el paludisme.

Les terres del Baix Empordà eren considerades insalubres; afectades per malures endèmiques de greu repercussió en l'índex de mortalitat. Les closes, aiguamolls i altres terres s'aprofitaven per realitzar-hi el cultiu de l'arròs, gramínia que necessita un contacte permanent amb l'aigua, per això es mantenien els terrenys embassats amb la qual cosa s'agreujava el perill d'epidèmies. Aquesta contingència va originar una divisió d'opinions en el poble, que es convertí posteriorment en un estat de violència entre el partidaris i els contraris del cultiu de l'arròs. Durant el segle XVIII, la producció arrossera era elevada; els propietaris dels molins i de les aigües, persones poderoses, de gran categoria social, abusaven dels seus privilegis exigint una bona part de la collita als cultivadors. La distribució de les aigües s'escatimava i s'aprofitava al màxim ja que l'arròs és un conreu d'estació seca i els camps quedaven amb aigües estancades, putrefactes, propícies a la propagació del mosquit. Tothom es beneficiava del cultiu de l'arròs, encara que de manera desigual, i l'eventualitat de provocar epidèmies es deixava de banda. Les revoltes populars contra el cultiu de l'arròs foren, no obstant, repetides durant el segle XVIII, fins la violenta revolta de l'any 1797 que aglutinà els elements contraris al seu cultiu al crit de: «Mori l'arròs!» Aquest avalot va fer que es desistís del conreu, fins que passat un temps, l'any 1835 —dintre el segle XIX— s'intentà de renovar-lo. Però, amb una potència impressionant va esclatar una gravíssima epidèmia. La mortalitat, segons certificació del senyor rector de Torroella, va arribar a unes xifres espantoses, la gent abandonava la terra, aterroritzada, l'erba creixia als carrers desolats de la vila.

Les autoritats de l'Estat, davant de la magnitud de l'estrall, varen ordenar la prohibició rigorosa del cultiu (5).

Com ha quedat assenyalat degudament, el mas Gelabert, adquirit pel senyor Pere Coll, tenia prop de cent-cinquanta vessanes d'aiguamolls i closes completament improductives i va considerar que la solució per a treure'n rendiment era destinar-les al conreu de l'arròs. Després dels resultats negatius dels anys 1835-37 —de tràgic record— es feia imprescindible realitzar el conreu degudament, adaptant les terres per a la plantació a rec corrent amb sistema apropiat per aconseguir que l'aigua s'escorregués i evitar entollaments, seguint amb exactitud els sistemes moderns aplicats en els llocs capdavaners de les plantacions arrosseres, com la vall del Po a Itàlia i a València. Era, a la vegada, important la situació ambiental molt diferent a la dels segles passats, s'havia experimentat un progrés considerable en aspectes bàsics, en higiene, alimentació i medicina, factors que feien improbable la reproducció d'epidèmies.

Sol·licitat el permís necessari, aquest li fou atorgat l'any 1900 i, al fer-se pública la concessió, es produí a Torroella un alçament popular d'exaltada protesta. Va dimitir l'alcalde i l'Ajuntament en pes i l'ànim general es va encrespar. La situació va agreujar-se amb motiu d'una campanya accentuada per mitjà de la premsa, de fulls i d'opuscles plens d'apassionats escrits sobre el tema, que recordaven les tràgiques conseqüències del passat per tal d'impressionar el poble. Va destacar en la campanya un imprès titulat «Auca d'un tipo», que fou conegut popularment per «Auca d'en Pere Boll» (enlloc de Coll,

(5) Joan Surroca i Sens. «El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII». Estudis d'Història Agrària, nº 2. Barcelona.

A sa terra va arribá
lo bufat americá

Volta ferlos felissos
sempren los ayguadissos.

Tot ab lo deliri
de omplir lo cementiri,

Reproducció de tres dibuixos i els corresponents rodolins del paper «Auca d'un tipo» —coneguda popularment per «Auca d'en Pere Boll, (llegin Coll)— autèntic libel testimoni de l'excacerbada lluita a l'entorn del cultiu de l'arròs a la comarca de principi de segle.

Fotografia: J. Casadellà

amb intenció de defugir responsabilitats), utilitzant el model clàssic de les auques compostes per dibuixos i rodolins, autèntic libel amb les característiques reprobables d'aquesta mena de publicacions amagades en un vergonyant anonimat. Tots aquests factors varen contribuir a la subversió de l'ambient vilatà, i el dia 30 d'abril de 1900 —el qual s'esqueia un dilluns, dia de mercat, favorable a la reunió de la gent en els locals públics— es va produir un acte de violència al ser apedregada la casa del senyor Pere Coll per un grup d'exaltats, que cridaven insults i amenaces.

Com a conseqüència d'aquest acte vandàlic, el senyor Pere Coll va considerar que la seva situació a Torroella era insostenible i va resoldre traslladar la seva residència particular al mas Gelabert, del terme de Pals.

Simultàniament a aquests esdeveniments, els contraris al conreu de l'arròs efectuaren gestions per aconseguir l'ordre de prohibició. El mateix govern que havia concedit el permís —obtingut legalment d'acord amb la reglamentació oficial— va revocar la seva pròpia ordre denegant l'autorització. Les dificultats no eren, però, motius suficients per abatre el coratge ferm i decidit d'un home que havia afrontat les adversitats de la seva vida agitada sense defallir, impassible davant les situacions més crítiques. Amb tenacitat va continuar la lluita defensant la seva causa, en una labor plena d'activitats de tot ordre, amb una constant brega per aconseguir la col.laboració de figures de prestigi i d'influència rellevant dins les estructures de l'organisme estatal, va aconseguir de nou, al produir-se el canvi de govern, la concessió del permís per cultivar arròs. Aquest fet significava el triomf anhelat, definitiu, de la causa perseguida amb veritable esforç, i des de llavors s'ha mantingut invariable aquest permís oficial.

El cultiu de l'arròs a la comarca es va generalitzar, i durant els anys de la postguerra espanyola va adquirir el més vast desplegament impulsat per les necessitats que hi havia llavors d'aconseguir productes d'alimentació bàsics, de gran consum, amb la qual cosa va arribar a nivells de producció considerables. La campanya dels anys 1950-51 va ser la de més alt rendiment; es varen cultivar sobre les 7.000 vessanes, superfície dedicada al conreu que s'estenia des de Pals fins a Castelló d'Empúries, englobant gairebé el llarg de la comarca empordanesa.

Retornant al tema base d'aquest treball, hem d'assenyalar que l'escriptor Josep Pla va dedicar-li un llibre que és una apassionada apologia de la figura del senyor Pere Coll. (6)

Per comprendre-ho, és necessari indicar que el pare de l'escriptor va tenir una gran amistat amb el senyor Pere Coll, i a la vegada, fou un col.laborador fidel en les seves activitats. En conseqüència, dedum que Josep Pla, —per la condició de fill d'un ferm «arrossaire»— tenia l'hàbit d'expressar opinions verbals sobre Torroella, plenament contradictòries amb el contingut dels seus escrits ponderats i encomiàstics dedicats a la nostra vila, els quals figuren en la seva fecunda i valuosa obra literària. La reproducció del següent paràgraf del llibre que va escriure aclareix aquests conceptes: «Per fortuna, els interessos de l'arròs, que des d'un primer moment foren els de la valoració del país, estigueren encarnats en un home que tingué per norma, davant de l'equitat i de la justícia, de servir aquests interessos amb tot el pes vital i tota la seva representació social. El senyor Coll treballà infatigablement, amb una abnegació constant, i la «Comunitat de regants» fou l'organisme que posà en marxa, pràcticament, el complex hidrogràfic per plantar arròs a rec corrent, partint d'una geografia agrària improductiva, insalubre, abandonada, deixada. El senyor Coll fou el protagonista de la lluita i la «Comunitat de regants» fou el poble, que es mantingué al seu costat.»

«Independentment del fet que el meu pare hagués estat el primer president i president una pila d'anys de la «Comunitat», l'objectivitat m'obliga a dir que no hi ha hagut gaires organismes en aquest país, en el nostre temps, que hagin treballat amb tant d'entusiasme, tanta unió i tanta eficàcia com el que al.ludeixo ara.»

No volem cloure aquest estudi sense assenyalar els valors humans que reunia el senyor Pere Coll i Rigau i la prevalença del seu profund sentiment torroellenc, mantingut

(6) Josep Pla. «Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs de Pals». «Homenots». **Obres completes. XVII.**

inalterable per damunt de qualsevol circumstància en el transcurs de la seva vida. Quan es troba a Cuba, recorda Torroella i escull el nom «Lo castell de Montgrí» com a distintiu dels productes que elabora. Els anys d'estada definitiva al terrer natal, concedeix ajuda econòmica per a la restauració de la venerada ermita de Santa Caterina, amb el propòsit de salvar-la del perill d'enrunament, obra altruista que és recordada i una inscripció que figura damunt la portalada d'accés a la capella en la qual es llegeix: «La Administración de esta ermita, autorizada por la Corporación municipal, agradecida por el donativo hecho por Don Pedro Coll Rigau para la restauración de este edificio, conmemora tan filántropica acción colocando esta lápida. Torroella de Montgrí 15 de Noviembre de 1893».

Posteriorment, transcorreguts vint-i-dos anys, quan s'havien produït les lluites personals que hem narrat i va sofrir l'agressió directa amb l'apedregada de la seva mansió residencial —fet que va obligar-lo a deixar la vila— va donar proves de noblesa al no involucrar en aquell acte deplorable els altres vilatans, reafirmant el seu lligam sentimental amb Torroella fent ofrena novament d'ajuda a l'ermita, acte generós del qual fa referència una làpida col·locada dins de la sala, damunt del balcó que s'obre emmarcant la bellesa serena de la vall del Montgrí, amb aquestes concises paraules: «Ejemplo a los buenos patricios. Reparación por segunda vez de esta ermita por el filántropo Don Pedro Coll y Rigau en el mes de Enero del año 1915. El alcalde, Joaquín Simón Serra.»

Cal citar, com un signe summament meritori, que els seus familiars, amb la mateixa inclinació d'afecte que ell sentia pel seu lloc de naixença, varen ajudar l'església de l'Estadit segons consta en una llosa amb la següent inscripció: «Per honorar la memòria d'En Pere Coll i Rigau, nascut a la Torre Ponsa i batejat a aquesta Església, sa vídua, fills i néts l'han construïda i eixamplada l'any 1920, essent Capellà Encarregat mossèn Joan Valls, pvre.»

La vida del torroellenc Pere Coll i Rigau, nascut l'any 1853, va extingir-se al mas Gelabert el dia 2 d'agost de l'any 1918.

L'esvelta «Torre de les Hores» del Padró de Pals, iniciava el compte etern d'una nova vida, reposada, de pau veritable, lliure de les inquietuds, els afanys i les lluites apassionades de l'existència terrenal.

PERE CASTELLS